

Elżbieta LOREK

INTELIGENTNY I TRWAŁY ROZWÓJ WARUNKIEM WZMOCNIENIA KONKURENCYJNOŚCI REGIONU ŚLĄSKIEGO

Elżbieta Lorek, prof. zw. dr hab. – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

adres korespondencyjny:

Wydział Ekonomii

ul. Bogucicka 3, 40-287 Katowice

e-mail: elzbieta.lorek@ue.katowice.pl

SMART AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT – A CONDITION TO STRENGTHENING THE COMPETITIVENESS OF THE SILESIAN REGION

SUMMARY: EcoThe article presents the views of scientists ordering the importance in the scope of defining the principles of sustainability. The aim of the article is the author's assessment of the current development of the Silesian region shaped on the basis of developed strategic documents, including innovation strategy. Currently, existing problems in the region are presented and promising development directions of the Silesia region which will strengthen its competitiveness and development opportunities are also indicated.

KEYWORDS: sustainable development, sustainable and smart growth, green growth, region's competitiveness

Wstęp

Zrównoważony rozwój, jako koncepcja rozwoju, determinuje zmiany w podejściu do rozwoju regionalnego. Paradygmat rozwoju zrównoważonego wpływa na zmianę znaczenia poszczególnych czynników determinujących procesy rozwojowe oraz na zmianę kierunków polityki i zarządzania prowadzonego w regionach. Jest to zgodne z ustawową definicją zrównoważonego rozwoju, według której jest to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym w celu zrównoważenia szans dostępu do środowiska współczesnych, jak i przyszłych pokoleń, następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych, społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych¹. Trwała konkurencyjność Śląska i rozwój zgodny z koncepcją *sustainable development* wymaga holistycznego spojrzenia na cały region i harmonijnego traktowania wszystkich determinant procesów rozwojowych. Rozwój konkurencyjny Śląska powinien być kształtowany przez wdrażaną strategię Europa 2020, Program Operacyjny Inteligentny rozwój 2014-2020 (POIR) oraz powinien wpisywać się w „zielony rozwój gospodarki”.

W artykule zaprezentowano poglądy naukowców porządkujące znaczenie w zakresie określenia zasad trwałości rozwoju. Odzwierciedlają one różny poziom ekologicznego i ekonomicznego odniesienia oraz istniejący konflikt między konserwatywnym podejściem do środowiska i ekspansywnym w stosunku do zasobów środowiska formami gospodarowania. Opierając się na własnych wieloletnich doświadczeniach autorki wynikające z udziału w pracach eksperckich i naukowo-badawczych dotyczących problematyki ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego Śląska, podjęto próbę oceny efektów dotychczasowego rozwoju regionu śląskiego kształtowanych na podstawie dokumentów strategicznych, w tym strategii innowacji. Zaprezentowano aktualnie istniejące problemy tego regionu. Wskazano perspektywiczne kierunki rozwoju regionu śląskiego, które wzmocnią jego konkurencyjność w budowaniu „zielonej gospodarki” w naszym kraju.

¹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. nr 62, poz. 627).

Inteligentny i trwały rozwój jako podstawa dokumentów strategicznych Unii Europejskiej – interpretacja pojęć w teorii ekonomii

Strategiczne dokumenty publikowane przez Unię Europejską podkreślają wagę zrównoważonego rozwoju. Są to: wdrażana strategia Europa 2020 oraz Program Operacyjny Inteligentny Rozwój 2014-2020.

W strategii Europa 2020 jednym z trzech najważniejszych priorytetów programu społeczno-gospodarczego jest zrównoważony wzrost. W wielu dokumentach instytucji międzynarodowych akcentuje się problematykę „zielonego wzrostu”. Według *Green Growth Knowledge Platform*² „zielony” wzrost oznacza łączenie wspierania rozwoju gospodarczego z zapewnieniem dostarczania przez środowisko zasobów oraz usług niezbędnych dla dobrobytu ludzkości w przyszłości. Jest to więc wizja zrównoważonego rozwoju akcentująca pozytywne skutki gospodarcze „zielonej” transformacji³. Organizacja do spraw Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) przyjęła w czerwcu 2009 roku Deklarację OECD⁴ na temat „zielonego wzrostu” (*green growth*), w której wskazuje wyjście z kryzysu oraz konieczność zapewnienia rozwoju zrównoważonego pod względem ekologicznym i społecznym jako głównych wyzwań w najbliższych latach, akcentując, że pojęcia „wzrost” i „zielony” nie tylko nie wykluczają się nawzajem, ale powinny się uzupełniać. W Deklaracji podkreślono także potrzebę podejmowania działań na rzecz „zielonych” inwestycji i racjonalnego korzystania z zasobów naturalnych, w szczególności inwestowania w infrastrukturę i nowe technologie, które będą kluczowymi elementami niskowęglowego wzrostu gospodarczego. Według Ministerstwa Gospodarki pod pojęciem „zielony rozwój gospodarki” rozumie się nową ścieżkę rozwoju społeczno-gospodarczego, w bardziej efektywny sposób realizującego cele zrównoważonego rozwoju. Definicja pojęcia „zielony wzrost” obejmuje cztery obszary priorytetowe: różnorodność biologiczną i usługi ekosystemowe, zmiany klimatu, zrównoważoną gospodarkę zasobami naturalnymi, ze szczególnym uwzględnieniem zasobów wodnych i lasów oraz bardziej efektywne wykorzystanie surowców.

Nowa strategia rozwoju Europy Europa 2020 z 3 marca 2010 roku przedstawia trzy podstawowe priorytety polityki europejskiej. Są to:

- rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach (*smart growth*);

² *Green Growth Knowledge Platform* – organizacja skupiająca takie instytucje, jak: Bank Światowy, OECD, UNEP wspierające działania na rzecz przejścia globalnej gospodarki na ścieżkę zrównoważonego rozwoju.

³ www.greengrowthknowledge.org [02-06-2014].

⁴ *Strategia zielonego wzrostu OECD*, www.oecd.org/greengrowth [12-07-2014].

- promowanie gospodarki zrównoważonej – efektywnie wykorzystującej zasoby, bardziej ekologicznej i konkurencyjnej zwłaszcza w odniesieniu do energii, efektywności i konsumpcji (*sustainable growth*);
- wzmacnianie gospodarki charakteryzującej się wysokim zatrudnieniem oraz spójnością ekonomiczną, społeczną i przestrzenną (*inclusive growth*)⁵.

Wdrożenie tych inicjatyw to priorytet działania władz na wszystkich szczeblach: państw członkowskich, władz regionalnych i lokalnych. W nowej strategii zakłada się zwiększenie konkurencyjności unijnego sektora przemysłu poprzez kreowanie polityki przemysłowej na rzecz ekologicznego rozwoju. W nowej strategii priorytetem jest inteligentny i zrównoważony rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu. Komisja Europejska wezwała kraje członkowskie do działań legislacyjnych dotyczących inicjatyw zawartych w priorytetach przedstawionej strategii. Zakłada się zwiększenie skuteczności strategii przez monitorowanie postępów w jej wdrażaniu przez kraje członkowskie.

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój 2014-2020 jest to dokument przyjęty przez Radę Ministrów 8 stycznia 2014 roku, stanowiący krajową implementację polityki spójności Unii Europejskiej w zakresie wzrostu innowacji i działań badawczych. Program w całości będzie realizowany w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. POIR to jeden z 6 programów krajowych, które realizowane będą na terytorium całej Polski. Zgodnie z Umową Partnerską, alokacja środków na POIR wynosi 8 614,1 mln euro. Beneficjenci programu są między innymi: przedsiębiorstwa, jednostki administracji publicznej, instytucje otoczenia biznesu, uczelnie, jednostki naukowe i specjalnie strefy ekonomiczne.

Europa zmierza w kierunku gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej dla środowiska i bardziej konkurencyjnej. Oznacza to między innymi:

- budowanie bardziej konkurencyjnej gospodarki niskoemisyjnej, która będzie korzystać z zasobów w sposób racjonalny i oszczędny;
- ochronę środowiska naturalnego, ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i zapobieganie utracie bioróżnorodności;
- wykorzystanie pierwszoplanowej pozycji Europy do opracowania nowych, przyjaznych dla środowiska technologii i metod produkcji;
- wprowadzenie efektywnych, inteligentnych sieci energetycznych;
- wykorzystanie sieci obejmujących całą UE do zapewnienia dodatkowej przewagi rynkowej firmom europejskim (zwłaszcza małym przedsiębiorstwom produkcyjnym);

⁵ *Europe 2020 – A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, COM (2010) 2020, Bruksela z dnia 3 marca 2010 roku.

- poprawienie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, zwłaszcza w odniesieniu do małych i średnich przedsiębiorstw;
 - pomaganie konsumentom w dokonywaniu świadomych wyborów.
- Należy podkreślić, że pojęcia „rozwój zrównoważony” i „trwały rozwój” nie są tożsame. Nie każdy rozwój zrównoważony jest rozwojem trwałym. W dyscyplinach naukowych takich, jak: ekonomia środowiska, ekonomia ekologiczna i ekonomia zrównoważonego rozwoju zwraca się uwagę na porządkujące znaczenie dla ich określenia zasad trwałości rozwoju. Odzwierciedlają one różne poziomy ekologicznego i ekonomicznego odniesienia oraz istniejący konflikt między konserwatywnym podejściem do środowiska i ekspansywnym w stosunku do zasobów środowiska formami gospodarowania. Według T. Borysa, rozwój respektujący „słabą” zasadę trwałości jest rozwojem typowo konwencjonalnym i nie może być utożsamiany z rozwojem samopodtrzymującym, rozwojem zrównoważonym i ekorozwojem. Rozwój „słabo” trwały wyraża paradygmat ekonomizacji środowiska przyrodniczego w kontekście jego ochrony i wykorzystania gospodarczego, realizowany jest w ekonomii środowiska.

Zdaniem większości polskich ekonomistów zrównoważony rozwój i jego strategię nie posiadają dobrze opracowanej teoretycznej podstawy i postulat jej opracowania jest zasadny, tym bardziej, że pozwoliłoby to uogólnić bogate praktyczne doświadczenia w tym zakresie. Istnieje wiele koncepcji zapewnienia takiej podstawy dalszego rozwoju o wzrastającej restryktywności określone jako „słaba”, „wrażliwa”, „silna”, „restrykcyjna” trwałość rozwoju.⁶

- Według zasady „słabej”: konieczne jest tylko, aby całkowita wielkość zasobów była zachowana, bez zwracania uwagi na ich strukturę. Wynika to z przekonania o całkowitej substytucyjności różnych rodzajów zasobów w ramach dostępnych technologii oraz możliwości ekonomicznych.
- Realizacja zasady „wrażliwej” wymaga nie tylko zachowania całkowitej wielkości zasobów, jak w zasadzie „słabej”, ale również zachowania ich struktury. Wynika to z przekonania o ograniczonej możliwości substytucji pomiędzy różnymi rodzajami zasobów.
- Zasada „silna” wynikająca z przekonania o braku możliwości substytucji pomiędzy różnymi rodzajami zasobów, wymaga zachowania wszystkich rodzajów zasobów co do ilości, struktury i jakości.
- Zasada „restrykcyjna” wzywa do absolutnego zachowania wszystkich rodzajów zasobów, zarówno naturalnych, jak i innych związanych z działalnością człowieka, takich jak kapitał antropogeniczny, ludzki czy społeczny.

⁶ E. Lorek, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w badaniach polskich i niemieckich*, w: B. Kos (red.), *Transformacja gospodarki – poziom krajowy i międzynarodowy*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe UE w Katowicach” 2011 nr 90, s. 103-112.

„Wrażliwa” wersja rozwoju trwałego realizująca „wrażliwą” zasadę trwałości lub ograniczonej substytucji kapitałów wymaga, aby przy zachowaniu całkowitej wielkości kapitału nie została naruszona zasada określająca relacje między składowymi. Bierze się pod uwagę ekologiczne ograniczenia działalności człowieka, przy uwzględnieniu możliwości osiągnięcia kompromisu i przełożenia ekologicznych przesłanek na praktyczne zasady gospodarowania zasobami przyrody z zachowaniem trwałości ich użytkowania. Wiąże się to z rozbudowanym systemem prawnoadministracyjnych i ekonomiczno-rynkowych instrumentów ochrony środowiska. Wrażliwa wersja rozwoju trwałego uwzględnia ekologiczny paradygmat ekonomii – postulat ekologizacji ekonomii realizowany przez ekonomię ekologiczną. „Silna” zasada trwałości rozwoju jest podstawą planowania strategicznego Unii Europejskiej, uwidocznioną w takich dokumentach, jak: Strategii Zrównoważonego Rozwoju UE i w VI Programie działań środowiskowych Unii. Stanowi to duże wyzwanie dla Polski w planowaniu strategicznym na wszystkich poziomach zarządzania: lokalnym, regionalnym i krajowym⁷. Trwały rozwój jest rozpatrywany w wymiarze środowiskowym, ekonomicznym i społecznym.

W wymiarze środowiskowym trwały rozwój oznacza działania ograniczające negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze, oszczędne zużycie zasobów nieodnawialnych oraz energooszczędność produkcji. W wymiarze ekonomicznym oznacza zdolność do długofalowego rozwoju i utrzymania konkurencyjności na rynkach międzynarodowych bez uzależnienia od zewnętrznego wsparcia, oparcie na miejscowych zasobach kwalifikowanej kadry oraz współpracę z miejscowymi firmami. W wymiarze społecznym trwały rozwój wiąże się z miejscami pracy dla różnych grup społecznych niezależnie od płci, wieku i wykształcenia. Inteligentny rozwój znajduje wyraz w innowacyjności wytwarzanych produktów oraz stosowanych technologii, prowadzeniu i wykorzystaniu działalności badawczo-rozwojowej w regionie oraz rosnących zasobów kadry wysoko kwalifikowanej.

⁷ T. Borys, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w naukach ekonomicznych*, w: B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki*, Białystok 2010, s. 44-61.

Konkurencyjność regionu śląskiego – diagnoza problemów rozwoju

W literaturze przedmiotu jest wiele definicji związanych z konkurencyjnością regionów i determinantami ich rozwoju. O przewadze konkurencyjnej regionu nie decydują w długim okresie pojedyncze zasoby, ale zdolności regionu do konfiguracji różnych zasobów materialnych i niematerialnych, w efekcie których tworzone są nowe wartości. Władza regionalna ma tutaj do odegrania ogromną rolę, a jej kwalifikacje i sprawność działania będą wpływały na pozycję konkurencyjną regionu przez nią zarządzanego. Konkurencyjność regionu zależy więc w dużym stopniu od jego zdolności instytucjonalnej i organizacyjnej⁸.

Budowanie konkurencyjności regionu wymaga stymulowania różnorodnych jego determinant. W rozwoju zrównoważonym wyróżnia się następujące grupy czynników: środowiskowe, społeczne i ekonomiczne. Ten klasyczny podział często jest uzupełniany o dodatkowe kategorie, jednakże w różnym zakresie podlegają one pod przedstawione powyżej grupy. Aktualnie szczególnego znaczenia nabrały czynniki społeczne, odmiennie postrzegane niż w erze przemysłowej czynniki środowiskowe oraz nowa grupa czynników technologicznych. Ranga czynników technologicznych i społecznych jako kapitału intelektualnego wynika z ogromnego tempa procesu postępu technicznego i objęcia tym procesem obszaru całej ziemi. W przypadku czynników środowiskowych sytuacja przedstawia się w innym świetle i jest efektem ich wcześniejszego traktowania. Czynniki środowiskowe postrzegane były przez dziesięciolecia jako nieograniczony i niezniszczalny zasób napędzający rozwój. Stanowią one niezaprzeczalnie jedną z głównych sił rozwoju, lecz cechuje je ograniczoność wynikająca z naturalnej pojemności środowiska w sensie ekologicznym. Rabunkowa polityka ery przemysłowej doprowadziła niejednokrotnie do przekształcenia czynników środowiskowych z czynników stymulujących i napędzających w bariery, które stanowią przeszkody hamujące bądź nawet blokujące proces rozwojowy. W erze industrialnej skoncentrowanej na maksymalizacji korzyści ekonomicznych oraz teraźniejszości nie dostrzegano bowiem konsekwencji krótkowzrocznych i wąsko ekonomicznych decyzji⁹.

⁸ T. Markowski, D. Stawasz (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Łódź 2001, s. 91.

⁹ E. Lorek, A. Sobol, *Środowiskowe aspekty konkurencyjności województwa śląskiego*, „Posilovani regionalni konkurenceschopnosti. Obornik Lotka cesko-polskeho seminaru”, Komorní Lhotka – Dubna 2004, s. 26-36.

Zjawisko globalizacji zagrożeń środowiskowych spowodowało, iż zagrożenia te przestały być problemami konkretnych regionów, a stały się w większości przypadków problemami o charakterze ogólnoswiatowym.

Zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju procesy rozwojowe powinny być realizowane na zasadzie harmonii pomiędzy czynnikami makrosystemu Gospodarka – Społeczeństwo – Środowisko. Z uwagi na gęstą sieć powiązań pomiędzy poszczególnymi grupami czynników i występujące między nimi sprzężenia zwrotne ich znaczenie dla rozwoju jest równoważne. Rola czynników środowiskowych zgodnie z koncepcją ekorozwoju (*ecodevelopment*) może czasami być relatywnie większa. Taka nadrzędność roli środowiska ma swoje uzasadnienie między innymi na obszarach o szczególnym zagrożeniu ekologicznym, lecz do momentu przywrócenia stanu równowagi. W dłuższej perspektywie pożądaną ścieżką rozwoju jest bowiem ścieżka zgodna z koncepcją *sustainable development*. Do czynników wpływających na wysoki poziom konkurencyjności regionów należy zaliczyć dobre warunki ekologiczne, walory krajobrazu, możliwości rekreacji, jak również rezerwy terenów nadających się na lokalizację nowych inwestycji¹⁰.

Konkurencyjność potencjału regionów decyduje o ich sile i pozycji konkurencyjnej. Zdobyć i utrzymać wysoką pozycję konkurencyjną wymaga rozwoju wszystkich grup czynników jako determinant procesów rozwojowych. Czasami, w wyniku wcześniejszych zaniedbań szczególnego znaczenia nabiera zwłaszcza grupa czynników środowiskowych, zwłaszcza znaczny stopień degradacji środowiska.

Województwo śląskie jest w Polsce obszarem najbardziej dotkniętym antropogenicznym oddziaływaniem. Jest to teren typowych problemów regionu przemysłowego. Jako produkt industrializmu Śląsk, zwłaszcza teren byłego województwa katowickiego, cechuje zaniedbanie w sferze wymiaru społecznego i środowiskowego. Industrializm był systemem nastawionym na maksymalizację dobrobytu materialnego realizowanego zwykle kosztem czynników społecznych, a w szczególności czynników środowiskowych. Taktyką władz regionalnych był rozwój przemysłu przez akceptację uciążliwości środowiskowych. Niestety, w dalszym ciągu bywa tak, iż poszczególne władze regionalne czy lokalne prowadzą politykę krótkowzrocznego nastawienia na wzrost gospodarczy, tolerując nawet łamanie regulacji środowiskowych. Efekt takich działań prowadzi do zajmowania gorszej pozycji konkurencyjnej lub nawet do przegrywania wielu szans rozwojowych.

Wieloletnia działalność przemysłu oraz niepodejmowanie adekwatnych przedsięwzięć ochrony środowiska doprowadziło na Śląsku do zachwiania

¹⁰ B. Winiarski, *Konkurencyjność regionów – polityka regionalna – uwarunkowania makroekonomiczne*, w: *Problemy transformacji struktur regionalnych i konkurencyjność regionów w procesie integracji europejskiej*, Rzeszów 2002, s. 22.

naturalnej zdolności środowiska do samoregulacji i równowagi. Ponowne zagospodarowanie tych terenów w wielu przypadkach staje się utrudnione ze względu na zanieczyszczenia, jak również bariery finansowania. Jednocześnie przy przekształcaniu terenów przemysłowych w myśl zasady zrównoważonego rozwoju należy zwrócić uwagę przede wszystkim na konieczność zachowania kompleksowego charakteru procesu przekształceń obejmującego problematykę społeczną, techniczną i środowiskową. Struktura przestrzenna i gospodarcza przekształcanego terenu nie powinna kolidować z interesem i wartościami społeczności lokalnej.

Wiele analiz porównawczych dotyczących konkurencyjności poszczególnych regionów Polski wśród cech niekorzystnych województwa śląskiego wskazuje na wieloaspektową katastrofę ekologiczną oraz zdegradowaną przestrzeń miejską. W wielu strategiach od wielu lat wskazywano stan środowiska województwa śląskiego jako barierę w wykorzystaniu potencjału endogenicznego rozwoju. Trudno natomiast odnaleźć wśród tych analiz porównawczych, poza dokumentami opracowywanymi przez różne agendy reprezentujące województwo śląskie, środowiskowe atuty konkurencyjności tego obszaru.

Wieloczynnikowa analiza środowiskowych aspektów konkurencyjności na tle innych regionów wypada na niekorzyść województwa śląskiego. Zauważalny jest jednakże pozytywny trend w ocenie wielu składowych środowiskowego wymiaru rozwoju Śląska.

Do podstawowych środowiskowych aspektów rozwoju regionalnego zalicza się między innymi: zasoby naturalne, warunki krajobrazowe i klimatyczne, stan zanieczyszczenia i zniszczenia środowiska, świadomość i kulturę ekologiczną społeczeństwa, prowadzoną działalność proekologiczną, nakłady na ochronę środowiska, stosowane instrumenty ochrony środowiska, strukturę organizacyjną systemu zarządzania środowiskiem, infrastrukturę ekologiczną¹¹.

Województwo śląskie jest najbardziej uprzemysłowionym regionem w Polsce. Najważniejszą rolę odgrywa nadal górnictwo węgla kamiennego, przemysł hutniczy, energetyczny i chemiczny. Największa koncentracja zakładów przemysłowych występuje w środkowej części województwa (dawne województwo katowickie). Wpływa to bezpośrednio na jakość środowiska przyrodniczego województwa śląskiego, które jest bardzo zróżnicowane przestrzennie. Występują tu tereny o dużej wartości przyrodniczej oraz tereny silnie zdegradowane w wyniku intensywnego rozwoju przemysłu oraz surowcowej eksploatacji obszaru województwa. Z drugiej jednak strony

¹¹ W. Kosiedowski (red.), *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym – problemy teorii i praktyki*, Toruń 2001, s. 232; A. Klasik, F. Kuźnik, *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego*, Opole 1998, s. 241.

użytki rolne to 50,4% powierzchni ogólnej województwa, w tym grunty orne stanowią 73,8%.

Bogactwo województwa śląskiego w zasoby naturalne, zwłaszcza w surowce mineralne ma swoje dwa oblicza. Sam fakt zasobności w surowce jest pozytywny i stanowi zapewne jeden z atutów regionu, choć już nie w takim stopniu jak w erze przemysłowej. Z drugiej strony wieloletnia działalność przemysłu opartego na eksploatacji surowcowej, zwłaszcza górnictwa i hutnictwa, przyczyniła się do degradacji stanu środowiska.

Działalność przemysłowa wpłynęła także na niekorzystną zmianę w krajobrazie wielu obszarów, zwłaszcza w efekcie powstawania wyrobisk oraz hałd odpadów przemysłowych. Według stanu na 2014 rok stopień rekultywacji i zagospodarowania gruntów zdegradowanych w województwie śląskim jest nadal niezadawalający (powierzchnia gruntów zdegradowanych zamiast zmniejszać się, zwiększa się i to od 2005 roku aż o ponad 200 ha). Przy tak prowadzonej polityce rekultywacji i założeniu zahamowania tempa ich powstawania pozwala przypuszczać, iż problem istnienia tych terenów zostanie rozwiązany za około 20 lat¹². Poprzemysłowy krajobraz – charakterystyczny dla Śląska i często z nim utożsamiany w znacznym stopniu kształtuje jego wizerunek jako województwa nieatrakcyjnego. Problematyka terenów zanieczyszczonych i poprzemysłowych może być rozpatrywana z punktu widzenia mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń. Mocne strony to: atrakcyjna lokalizacja, istniejąca infrastruktura – do wykorzystania, powiązanie z systemem transportu, potencjalne możliwości stworzenia nowych miejsc pracy po rewitalizacji. Słabe strony: tereny skażone, wymagające oczyszczenia, rewitalizacji i rekultywacji, stanowią zagrożenie dla otoczenia, szczególnie w przypadku sąsiedztwa terenów zamieszkałych, nieuporządkowany stan prawny terenów, degradacja walorów estetycznych przestrzeni regionu. Szanse: tereny atrakcyjne w skali regionu i kraju, położone w regionie uprzemysłowionym. Zagrożeniami są: konkurencja ze strony innych regionów, brak stabilnych rozwiązań prawnych dla potencjalnych inwestorów i wysokie koszty oczyszczania. Odpowiednia polityka przestrzenna i inwestycyjna poprzez proces odnowy terenów poprzemysłowych może przyczynić się do budowy na ich bazie nowych wartości i wizerunku podkreślającego unikatowość kulturową tego regionu.

¹² *Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2015*, Katowice 2015.

Wzmacnianie konkurencyjności regionu śląskiego opartego na rozwoju inteligentnych specjalizacji

Województwo śląskie było pierwszym województwem w Polsce, w którym przed 12 laty powstała strategia innowacji dla regionu. Zwrócono w niej szczególną uwagę na stworzeniu sieci ułatwiającej przepływ informacji i współpracę między biznesem, nauką i administracją. Powstały projekty wspierające transfer nowości technicznych z nauki do przemysłu – w obrębie perspektywicznych technologii opartych między innymi na foresight (narzędzie polegające na aktywnym prognozowaniu przyszłości).

Region planuje swój rozwój przez specjalizowanie się w określonych innowacjach od kilkunastu lat. Powstały tam liczne narzędzia wspierania tej ścieżki rozwoju. Za priorytetowe dla zrównoważonego rozwoju województwa śląskiego już około 2006 roku uznano: biotechnologie, technologie dla energetyki, technologie ochrony środowiska, technologie informatyczne i telekomunikacyjne, technologie inżynierii materiałowej, technologie transportu i infrastruktury transportowej, technologie inżynierii medycznej, a także nanotechnologie i nanomateriały.

Obecnie zmieniono wcześniejsze technologiczne podejście do innowacji i uznano za tak zwane inteligentne specjalizacje województwa śląskiego – medycynę, energetykę i technologie informatyczne. Wdrażaniu obecnych inteligentnych specjalizacji służyć mają obowiązujące od dwóch:

- Regionalna Strategia Innowacji na lata 2013-2020 (RSI);
- Regionalny Program Operacyjny na lata 2014-2020 (RPO).

Praktycznie całe wsparcie dla inteligentnych specjalizacji ma odbywać się w RPO w trybie konkursowym. Pozostaje pytanie, czy idea rozwoju inteligentnych specjalizacji w województwie śląskim oznaczać będzie przede wszystkim kształtowanie i wzmacnianie obszarów przewag regionu? Czy skoncentrowanie środków finansowych tylko na obszarach medycyny, energetyki i technologii informatycznych zapewni duże korzyści dla regionu i w efekcie doprowadzi do wzmocnienia jego konkurencyjności? Gdy porównamy rozwój tych specjalizacji z problemami rozwoju regionu śląskiego, to jednak pojawia się kolejne pytanie, czy jednak nie należałoby zwrócić się przede wszystkim do sfery ochrony środowiska, a w zakresie energetyki do rozwoju energii odnawialnej i poprawy efektywności energetycznej. Korzyści ekonomiczne, społeczne i ekologiczne z tytułu wyżej wymienionych specjalizacji dotyczyć będą w szczególności małych i średnich przedsiębiorstw, które mogą stać się równorzędnym uczestnikiem światowego rynku technologii odnawialnych źródeł energii.

Wszak ziemia Górnego Śląska zawiera w sobie wiele problemów do rozwiązania – od górnictwa, po zaniedbania w gospodarce wodnej, odpadowej,

ochronie powietrza, rekultywacji i rewitalizacji terenów przemysłowych. Region rozwiązując te problemy powinien dążyć do rozwoju zrównoważonego przemysłu i w przyszłości zdobytą wiedzę eksportować. Perspektywicznie w regionie śląskim zacznie się „odchodzić” od tradycyjnej gospodarki węglowej. Zmiany w polityce ekologicznej i energetycznej UE oraz przyjęty pakiet klimatyczno – energetyczny wyznaczają inne perspektywy rozwoju energetyki w poszczególnych krajach członkowskich. Wpływ zakładanych planów znaczącej redukcji CO₂ na gospodarkę europejską, może skutkować powstawaniem krajów europejskich o różnej prędkości rozwoju. Głównym czynnikiem różnicującym tempo rozwoju gospodarczego mogą być radykalne podwyższone wymagania unijnej polityki ochrony klimatu. Negatywne konsekwencje ograniczenia emisji takie, jak: wyhamowanie rozwoju gospodarczego, bezrobocie mogą dotknąć zwłaszcza nowe kraje UE, w tym Polskę. W kreowaniu narodowych polityk energetycznych powinno się w większym stopniu brać pod uwagę efekty uboczne, zwłaszcza w krajach biedniejszych takie, jak między innymi *carbon leakage*, upadki przedsiębiorstw oraz szybki wzrost cen dolara. Przed gospodarką Polski stoją duże wyzwania związane z wdrażaniem pakietu klimatyczno-energetycznego UE i realizacją europejskiej i międzynarodowej polityki klimatycznej i energetycznej, a region śląski wpisuje się bardzo wyraźnie w tą problematykę.

Narzędziami pomagającymi wdrażać inteligentne specjalizacje w województwie śląskim są: Regionalne Obserwatoria Specjalistyczne i tak zwany proces przedsiębiorczego odkrywania (przedsięwzięcie czterech polskich województw, resortu gospodarki i Banku Światowego) oraz regionalne agendy naukowo-badawcze. Obserwatoria Specjalistyczne mają wymieniać informacje z regionalnymi przedsiębiorcami o konkretnych obszarach technologicznych. Są to punkty kontaktowe, w których można szukać eksperta, partnera biznesowego czy naukowego. Obserwatoria prowadzą instytucje specjalizujące się w tych branżach, na przykład technologie ochrony środowiska monitoruje GIG, a technologie energetyczne – Park Naukowo-Technologiczny Euro-Centrum w Katowicach. Sieć regionalnych obserwatoriów jest otwarta i bezpłatna, a wiedza dostępna dla wszystkich. Prowadzący poszczególne obserwatoria opracowują między innymi coroczne raporty obejmujące diagnozę stanu danego obszaru technologicznego, trendy rozwoju czy realizowane projekty. Są tam też dane o zasobach między innymi infrastrukturalnych, finansowych i ludzkich. Raporty publikowane są na stronach poszczególnych Obserwatoriów oraz na portalu Innobservator Silesia. Obecnie działa już sieć pięciu takich obserwatoriów: od marca 2013 roku trzy poświęcone ochronie środowiska, technologiom informacyjnym i telekomunikacyjnym oraz technologiom energetycznym, a od stycznia 2014 roku – dwa kolejne, zajmujące się branżami związanymi z medycyną, technologiami medycznymi

oraz nanotechnologiami. Docelowo obserwatoriów ma być osiem – zgodnie ze zidentyfikowanymi obszarami technologicznymi regionu.

Innym projektem wspierającym inteligentne specjalizacje jest tak zwany proces przedsiębiorczego odkrywania. Polega na gruntownym audytowaniu regionalnego rynku w celu odnalezienia takich niszowych firm, na których mogą opierać się nowe specjalizacje regionów. Planowane są rozmowy z takimi przedsiębiorcami – zachęcanie ich do współpracy i pokazywanie korzyści z niej. Polem do współpracy w kontekście inteligentnych specjalizacji będą też mogły być tak zwane regionalne agendy naukowo-badawcze. To z nich będą czerpały regionalne instytuty badawcze (nie mają na ten cel środków w programach regionalnych). Ze względu na podobieństwo inteligentnych specjalizacji województwa śląskiego i małopolskiego wyrażana jest wola współpracy międzyregionalnej.

Podsumowanie

Przedstawiona w artykule diagnoza problemów gospodarczych, środowiskowych i związanych z nimi problemów społecznych województwa śląskiego zwraca uwagę na fakt, że do poprawy jego konkurencyjności może przyczynić się polityka inwestycyjna, przestrzenna oraz rozbudowa infrastruktury ochrony środowiska. Wprawdzie surowce mineralne podnoszą wartość gospodarczą obszaru województwa śląskiego, ale jednocześnie stanowią one potencjalne źródło dalszej degradacji stanu środowiska. Rekultywacja i nadawanie nowych funkcji terenom poprzemysłowym poprawi warunki krajobrazowe i estetyczne w przestrzeni województwa. Odnowa terenów zdegradowanych wpłynie na poprawę konkurencyjności Śląska, przyczyniając się do poprawy jakości życia, budowy nowego wizerunku i podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej stymulującej rozwój. Konkurencyjność województwa w zakresie posiadania obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych wymaga od władz regionalnych i lokalnych przygotowania różnorodnej oferty oraz prowadzenia przemyślanej polityki ochrony tych terenów. Atrakcyjność tych obszarów jest bowiem czynnikiem, który przyczynia się do zwiększonej antropopresji w efekcie rozbudowy sieci transportowej, bazy turystycznej i nadmiernej presji mieszkaniowej i ruchu turystycznego. Dotychczasowe doświadczenia z wdrażania rozwoju zrównoważonego nie są optymistyczne, zwłaszcza w zakresie wskaźników środowiskowych, zwiększa się powierzchnia terenów zdegradowanych, w miastach śląskich zwiększa się zanieczyszczenie powietrza, ciągle jest niezadawalający stan gospodarki odpadami komunalnymi i przemysłowymi, w gospodarce wodnej brak strategii bezpieczeństwa zaopatrzenia ludności Śląska w wodę. Można przytaczać jeszcze wiele problemów do rozwiązania. Brak holistycz-

nego spojrzenia na środowisko może doprowadzić do zniszczenia tego potencjału konkurencyjności Śląska. Wieloletnie doświadczenia wynikające z rozwoju tego regionu, gdy nie zwracano uwagi na interakcję między czynnikami środowiskowymi, gospodarczymi i społecznymi, doprowadziły do kreowania wizerunku województwa śląskiego jako tak zwanej „czarnej dziury” która przegrała swoją szansę rozwojową. Czy zatem skoncentrowanie środków finansowych tylko na obszarach medycyny, energetyki i technologii informatycznych zapewni duże korzyści dla regionu i w efekcie doprowadzi do wzmocnienia jego konkurencyjności? Gdy porównamy rozwój tych specjalizacji z problemami rozwoju regionu śląskiego, to jednak pojawia się kolejne pytanie, czy jednak nie należałoby zwrócić się większą uwagę przede wszystkim na sferę ochrony środowiska, a w zakresie energetyki na rozwój energii odnawialnej i poprawę efektywności energetycznej. Należy mieć nadzieję, że rozwój inteligentnych specjalizacji w tym regionie stworzy szansę na trwały rozwój, zwiększy jego konkurencyjność i podniesie jakość życia społeczności lokalnych.

Literatura

- Borys T., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w naukach ekonomicznych*, w: B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki*, Białystok 2010
- Europe 2020 – *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, COM (2010) 2020, Bruksela z dnia 3 marca 2010 roku
- Klasik A., Kuźnik F., *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego*, Opole 1998
- Kosiedowski W. (red.), *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym – problemy teorii i praktyki*, Toruń 2001
- Lorek E., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w badaniach polskich i niemieckich*, w: B. Kos (red.), *Transformacja gospodarki – poziom krajowy i międzynarodowy*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe UE w Katowicach” 2011 nr 90
- Lorek E., Sobol A., *Środowiskowe aspekty konkurencyjności województwa śląskiego*, „Posilovani regionalni konkurenceschopnosti. Obornik Lotka cesko-polskeho seminaru”, Komorní Lhotka – Dubna 2004
- Markowski T., Stawasz D. (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Łódź, 2001
- Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2015*, Katowice 2015
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. nr 62, poz. 627)
- Winiarski B., *Konkurencyjność regionów – polityka regionalna – uwarunkowania makroekonomiczne*, w: *Problemy transformacji struktur regionalnych i konkurencyjność regionów w procesie integracji europejskiej*, Rzeszów 2002
- www.greengrowthknowledge.org
- www.oecd.org/greengrowth